

LUND UNIVERSITY

Om nog så stora ord

Att analysera ett ironiskt debattinlägg från 1809

Gustafsson, Anna W

2001

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gustafsson, A. W. (2001). *Om nog så stora ord: Att analysera ett ironiskt debattinlägg från 1809*. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa; Vol. 32). Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Om nog så stora ord

Att analysera ett ironiskt
debattinlägg från 1809

Anna Gustafsson

Rapport nr 32

Innehåll

1	Inledning	3
2	Metod och textteoretiska utgångspunkter	6
3	Tiden för texten – texterna i tiden	9
4	Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken	14
5	I ett retoriskt perspektiv	26
6	Att nalkas en ironisk historisk text – kort diskussion	36
7	Avslutning	44
	Summary	47
	Bilaga: Lexikogrammatiska drag	50
	Litteratur	51

1 Inledning

Under arbetet med en tidigare undersökning jag gjort om politiska pamfletter i tryckfrihetstidens (1766–1772) politiska debatt kunde jag slås av pamfletternas ofta gåtfulla karaktär. Det är mycket svårt att genomskåda sådant som ironi och förställning i en text skriven för mer än 200 år sedan. Samtidigt är det fascinerande: en närläsning av en sådan text för en på ett konkret och starkt sätt närmare vår historia och de tänkesätt som då fanns. Kanske har vi inte förutsättningen att fullt ut förstå, kanske får vi nöja oss med aningar och gissningar. Ändå är det svårt att låta bli att försöka.

När jag nu ger mig i kast med en broschyr från nästa period av intensiv politisk debatt under perioden 1809–1810, så gör jag det återigen med ambitionen att förstå. Också i mötet med denna text, *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* (1809), slås man av det gåtfulla. Också under den här perioden verkar man använda ironi och förställning på ett sätt som man inte gör i dagens politiska debatt. Hur genomskådar en sentida läsare sådant? Min tanke är att gå in i texten genom olika dörrar, för att se hur olika analysmetoder kan komplettera varandra. Olika metoder har olika perspektiv på texten och olika saker att tillföra analysen: Medan diskursanalysen ser texten i en samhällelig kontext och tydliggör relationer inom och utom texten, så har den retoriska modellen fördelen att den ofta har använts för analys av historiska texter – och man ska också hålla i tanken att skribenterna under den tid jag undersöker har en retorisk skolning. Naturligtvis går metoderna in i varandra (den diskursanalytiska metod jag har som utgångspunkt är också eklektisk till sin karaktär och tar till exempel upp en del retoriska grepp) och att strikt skilja dem åt skulle vara konstlat och föga konstruktivt.

Mitt syfte med denna undersökning blir alltså att genom att göra en närläsning av texten och se på den i några olika teoretiska perspektiv försöka förstå texten och att i anslutning till detta diskutera svårigheterna med att göra en textanalys av en historisk – och ironisk – text. Analysen

blir således ett slags upptäcktsfärd, där jag låter de olika perspektiven komplettera varandra och nyansera tolkningen av texten. Jag kommer att arbeta med ett antal frågor i tankarna: Går det att säkert konstatera att en text är ironisk utan att känna till kontexten? Går det att förstå texten utan att göra en analys av textens ironianvändning? Vilka särskilda krav ställer en historisk text på analysen för att förstås rätt? Analysen kommer att ske i fyra steg: Först gör jag en analys av den kommunikationssituation texten tillkommit i. Därefter nalkas jag texten, först i ett diskursanalytiskt och sedan i ett retoriskt perspektiv. Slutligen utsätter jag textens ironianvändning för en närmare granskning. Och i avslutningen hoppas jag kunna knyta ihop de viktigaste trådarna.

1.1 Forskningsbakgrund

Mer översiktliga presshistoriska verk kommer inte att nämnas här, men det finns några avhandlingar som mer allmänt behandlar villkoren för offentlig kommunikation och debatt som jag återkommer till i undersökningen och som jag vill presentera här. Vegesack (1995) går igenom opinionsbildningen i Sverige 1755–1830. Framför allt behandlar han diskussionerna kring tryck- och yttrandefrihet och viktiga personer i dessa. Rosengren (1998) beskriver och analyserar föreställningar om offentlighet och publicitet från statskuppen 1809 och några decennier framåt. Framför allt har hennes diskussion om synen på den allmänna opinionen intresserat mig.

Det finns inga större språkvetenskapliga undersökningar gjorda av historiska ironiska texter på svenskt område. Däremot finns en del forskning där sådana texter nämns eller får något slags analys. Det finns några undersökningar som åtminstone delvis diskuterar politiska broschyrer. Peterson (1984) refererar och analyserar broschyrdebatten om överflödsförordningen 1766, men fokuserar såsom historiker framför allt på personer och idéer i diskussionen. Berge (1991) analyserar en text från den dansk-norska tryckfrihetstiden. Texten är implicit till sin karaktär och har litterära förebilder. Den är ett exempel på hur den politiska offentligheten i brist på normer tvingas skapa nya struktureringsprinciper. Hos Gustafsson (1998) analyseras fem politiska pamfletter från den

svenska tryckfrihetstiden 1766–1772. Pamfletterna har olika stilkaraktär: man kan se hur skribenterna i brist på färdiga mönster för politiska debattinlägg använder olika tillgängliga mönster för texter. En av pamfletterna kan också beskrivas som ett ironiskt debattinlägg där skribenten börjar med att låtsas hålla med sin motståndare för att sedan överdriva och förlöjliga motståndarens argument i högstämt retoriska utläggningar.

Sistnämnda undersökning skedde inom ramen för projektet Svensk sakprosa (1996– 2000). Ett stort antal texttyper har undersökts inom projektet, från religiösa traktater till tidningsnotiser. En av de undersökningar som gjorts behandlar delvis några debatterande texter från 1700- och 1800-talet: Svensson (1997) analyserar ett antal texter ur en socialpolitisk diskurs, fattigvårdens texter. De politiskt debatterande texterna i undersökningen har under 1700-talet ett enfatiskt drag och utmärks av en enkel syntax, medan 1800-talstexterna har en mer komplex syntax och ett opersonligare tilltal. De retoriska inslagen är betydligt starkare i 1700-talstexterna, inte minst vad gäller argumentationstekniken.

Burman (1988) har i sin avhandling om Kellgren gjort en analys av ett ironiskt tal och där bland annat försökt reda ut när det är ironiskt och när det är allvarligt menat. Hon utgår ifrån retoriken och dess syn på ironi, men också ifrån Booths tankar om hur ironi etableras (och upptäcks) i texter (se kap. 2). Hennes diskussion är intressant för denna uppsats – också där handlar det om en text som av många betraktas som för gåtfull för att analyseras.

2 Metod och textteoretiska utgångspunkter

Analysen av *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* tar avstamp i den version av diskursanalysen som förespråkas av Norman Fairclough i *Discourse and Social Change* (1992). Texten ses hos Fairclough som en handling som såväl skapas av den sociala kontexten som påverkar den. En konsekvens av detta är att hans modell för textanalys fokuserar på sådant som hur exempelvis maktrelationer manifesteras i texten, snarare än vilka stilistiska drag texten har. I det rent praktiska analysförfarandet är dock Fairclough inte helt tydlig. Därför har jag också låtit mig ledas av Hellspong & Ledins *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys* (1997). Den textmodell de förespråkar är också den inspirerad av diskursanalysens analyser av texter i kontext – och framför allt av Michael Hallidays sociosemiotiska modell. De har dock ett eklektiskt förhållningssätt och blandar ifrån olika forskningstraditioner.

I analysen har jag valt att koncentrera mig på de drag jag anser vara relevanta för uppgiften: jag börjar med en analys av kontexten. Att göra en noggrann analys av situationskontexten är viktigt för förståelsen av en historisk text. Också textens intertextuella kontext är viktig. När en modern text anspelar på, omformar eller knyter an till tidigare texter så är det ofta lätt för oss att se, men en historisk text är svårare att placera eftersom vår kunskap om tiden är begränsad.

Hellspong & Ledin använder sig av Hallidays begrepp ideationell struktur för det innehållsmönster texten har och för hur innehållet förmedlas. Jag kallar det här en "innehållslig redogörelse" och fokuserar framför allt på textens teman och propositioner. Dessa begrepp hör hemma i den mer kognitivt inriktade textlingvistik, och blir här ett redskap för att reda ut vad texten uttrycker explicit. Inom diskursanalysen har man gärna gjort transitivitetanalyser, dvs. tittat på verbprocesser och

vilka aktörer som är inblandade i de olika processerna (se Hellspong & Ledin 1997 s. 287 o. Fairclough 1992 s.177 ff.). En proposition kan uttrycka vad som händer på olika sätt, som en händelse, en handling, ett tillstånd osv. Hur texten uttrycker skeenden, kan vara betydelsefullt. Om man också analyserar vilka aktörer knyts till olika sorters processer och om processerna är aktiva eller passiva så kan man utläsa än mer om den verklighetsbild texten förmedlar.

Språkhandlingar räknas hos Hellspong & Ledin till den interpersonella strukturen. En analys av dessa är till hjälp när man vill veta något om den relation texten bygger upp mellan sändare och mottagare, dvs. hur texten interagerar med läsaren. Jag kommer här att göra en analys av vilka typer av språkhandlingar texten domineras av och vad det innebär för läsaren.

För att ytterligare kunna säga något om hur texten ser ut har jag också räknat på ett antal lexikogrammatiska kategorier, främst ordklasser. Siffrorna redovisas i en bilaga och kommenteras kort i analysen. Här har jag i avgränsandet av ordklasser utgått ifrån Ulf Telemans *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska* (1974).

Jag har också valt att se på texten ur ett annat perspektiv: det retoriska. Med hjälp av Rudolf Rydstedts *Retorik* (1993) och Kurt Johannessons *Retorik eller konsten att övertyga* (1998) ser jag närmare på textens uppläggning och dispositionsmönster. I vilken grad ansluter sig texten till den lära om hur texter byggs upp som man kan förmoda att skribenten uppfostrats i? Och kan man säga att texten hör till någon av retorikens tre huvudgenrer: *genus iudicale*, *genus deliberativum* eller *genus demonstrativum*? Eftersom texten till en början är gåtfull för oss nutida läsare och eftersom det är en politisk text så är det också intressant att se närmare på vilken typ av argumentation som förs och vilka slags bevis som används.

Vad ironi egentligen är har förbryllat många. I en svensk ordbok kan man idag läsa att ironi är ”ett skenbart uttryck för uppskattning som i verkligheten innebär kritik eller hån” (Norstedts svenska ordbok 1992). När ironi behandlats i textanalytiska sammanhang så har det ofta förbigåtts med beskrivningar som ”att härma någon annan” eller ”att säga motsatsen av vad man menar”. Fairclough betonar härmandet, den intertextuella aspekten av ironi (Fairclough 1992 s. 123). Det gör också Hellspong & Ledin men lägger snarare vikten på ironins egenskap att ge uttryck för en hållning till det sagda. Ironi blir hos dessa en ”social figur”

som hör till den interpersonella strukturen i en text (Hellspong & Ledin 1997 s. 183). Ironi är ett dunkelt begrepp som kan användas både för en stilfigur i en text och för allmän karaktäristik av texten. I retoriken betraktas ironin oftast som en trop som vanligen innebär att man låtsas se något ur sin fiendes perspektiv på ett sätt som får åhörarna att inse hur absurt eller orimligt resonemanget är (se Johannesson 1998 s. 166). Men kan man egentligen se att en text är ironisk utan att känna till de yttre omständigheterna? Detta diskuteras inte hos någon av nämnda teoretiker. Finns det ledtrådar i texten som hjälper mig att tolka den? Eftersom vi har att göra med en historisk text, som förefaller ironisk, så är detta en högst relevant frågeställning.

Inom litteraturvetenskapen har begreppet ironi haft skiftande betydelser och blivit föremål för en hel del intresse. Ett av de klassiska verken om ironi är Wayne C. Booths *A Rhetoric of Irony* (1974). Här diskuteras framför allt ironi inom skönlitteraturen, men också i satirer, essäer och dylikt. Booth diskuterar inte bara hur själva rekonstruktionen av ett ironiskt yttrande eller en ironisk text går till (dvs. konstruerandet av den "egentliga" meningen med texten) utan också vilka "clues", ledtrådar, i texten och i kontexten som hjälper oss att förstå att det handlar om ironi och inte bokstavlig mening. Jag kommer här att använda hans ledtrådar och se vart det för mig i analysen.

3 Tiden för texten – texterna i tiden

3.1 Kommunikationshistoriskt perspektiv

För att få perspektiv på de texter och den textsituation som rådde 1809-1810 har jag använt mig av en av de mer inflytelserika teoretikerna inom forskningen om offentlighet, Jürgen Habermas. I boken *Borgerlig Offentlighet* (1984 [1962]) beskriver han offentlighetens framväxt. Under 1700-talet växer ett nytt borgerligt skikt fram, inte bara i Sverige utan i hela Europa, bestående av ämbetsmän, läkare, handelsmän osv. Habermas betraktar uppkomsten av ett kapitalistiskt produktionssätt som avgörande för uppkomsten av denna nya typ av borgerlighet.

Under den merkantilistiska fasen får pressen sprängkraft. Den blir först nyttig för förvaltningens syften, och publicerar förordningar, påbud etc. Överheten adresserar tillkännagivanden till ”publiken”, vilket i praktiken innebär de bildade stånden (Habermas 1984 s. 23). När det nya borgerliga skiktet av tjänstemän, handelsmän osv. växer fram och får en alltmer dominerande position, så leder detta också till nya spänningar i samhället. Det uppstår en borgerlig publik i offentligheten som kritiskt granskar och debatterar stadens förvaltning. Den borgerliga offentlighet, som då uppstår, betraktas hos Habermas som ett eget socialt fält, där privat och offentligt möts. Genom diskussion i offentligheten kan man fastställa vad som är ”det allmänna bästa”. Framväxten av denna typ av inflytelserik borgerlig offentlighet har alltså enligt Habermas sitt samband med upplösningen av maktförhållandena i samhället – som en effekt av kapitalismens utbredning.

I framställningar av Habermas teori diskuteras ofta om modellen han för fram är en empirisk beskrivning av verkligheten eller en idealtypisk modell (se t.ex. Mårtensson & Svensson 1988 s. 24). Modellen har också kritiserats, men i denna undersökning utgår jag ifrån att modellen har relevans såsom utgångspunkt för diskussionen kring denna text i synnerhet och politiska pamfletter i allmänhet i 1809 års offentliga debatt.

3.2 En turbulent period, 1809-1810

Tiden för textens tillkomst var på många sätt kaotisk.¹ Statskuppen 1809, då Gustav IV avsattes, motiverades framför allt med landets ekonomiska nöd och ineffektiva krig mot Ryssland. En omvälvande tid följde: krig, statskupp, ny kung, nya grundlagar, en hård fred slöts, man hade två tronföljarval osv.

Motorn till statskuppen 1809 var officerare inom försvarsmakten och höga ämbetsmän som var missnöjda med kungens agerande. Missnöjet hade sjudit länge och statskupper planerats tidigare. Den nya statsförfattningen blev dock ingen stor demokratisk seger: liksom tidigare innebar den i praktiken att kungen kunde styra riket i stort sett utan inskränkning. Riksdagen delade rätten att stifta lagar med kungen, men riksdagen skulle enligt den nya författningen endast mötas var 6:e år; under tiden däremellan var den i praktiken maktlös. Fortfarande hade man fyra stånd, men det fanns en stor opinion som ville förändra statsskicket i en mer demokratisk riktning.

Gustav IV hade bedrivit en auktoritär presspolitik. Efter år 1809 kom den politiska makten och det kommunikativa initiativet, som tidigare tillhört kungen och hovet, att i allt högre grad tillfalla en heterogen grupp av administratörer inom statsmakten och de friare publicisterna. Den regering som tillträdde 1810 arbetade för fred och tryckfrihet. Riksdagen var kallad under ett helt år, och sysselsatt med bl.a. statsförfattningar och tronföljarfrågor. En kommitté under Carl Gustaf Leopold arbetade fram det förslag som i mars 1810 blev till en ny tryckfrihetsförordning. Och även om texten som analyseras i denna uppsats trycktes redan 1809, så kan det vara intressant att se närmare på diskussionerna kring tryckfriheten – för diskussionerna gick heta även under åren som föregick reformen.

¹ Till grund för den historiska skildringen ligger förutom olika historiska och presshistoriska uppslagsverk Torbacke (2000), Vegesack (1995) och Rosengren (1999).

3.3 Tryckfriheten 1810 och den politiska debatten

Efter en period av hård kontroll av pressen växte under 1800-talets första decennium kraven på ett friare klimat för opinionsbildning, och var förmodligen också bidragande till statskuppen 1809. I juni 1809 antogs en ny regeringsform och redan då gjordes vissa lättnader för tryckfriheten, förhandsgranskningen togs bort och offentlighetsprincipen infördes.

Viktiga punkter i den förordning som sedan antogs 1810 var att privilegietvånget avskaffades (dvs. att vem som helst nu utan särskilt tillstånd kunde trycka och distribuera böcker och periodiska skrifter) och att boktryckaransvaret försvann (författarna blev ansvariga för skrifterna). Och liksom under Sveriges första period av tryckfrihet 1766-1772 tog pamflettdebatten (och debatten i tidningar och tidskrifter) fart.² Redan efter de första lättnaderna i tryckfriheten 1809 kom en flod av broschyrer, vilket illustreras i figuren nedan. En genomgång jag gjort av 443 broschyrer från hela 1800-talet som sorterats under signumet *Hist. polit. sv. resp. Polit. ekon. sv. allm. konj.* på Lunds Universitetsbibliotek visar tydligt i vilken grad perioden 1809-1810 utmärker sig. Av figuren kan inte utläsas att broschyrfloden generellt sett fördelade sig på detta sätt, utan detta gäller broschyrerna under dessa specifika signum.³ Men figuren ger en fingervisning om mängden politiska inlägg i broschyrform. Man kan också utgå ifrån att den friare press som växte fram under 1800-talet kom att överta en del av broschyrernas uppgift.

² För en diskussion av begreppet ”pamflett” se Gustafsson 1998.

³ Man kan inte enkelt jämföra med den tabell som publicerats i min tidigare undersökning av 1700-talspamfletter, då signumet för 1700-talet är mycket mer allmänt formulerade och alltså innehåller fler ämnestyper än de mer specialiserade signumet för 1800-talslitteratur (jfr Gustafsson 1998 s. 20).

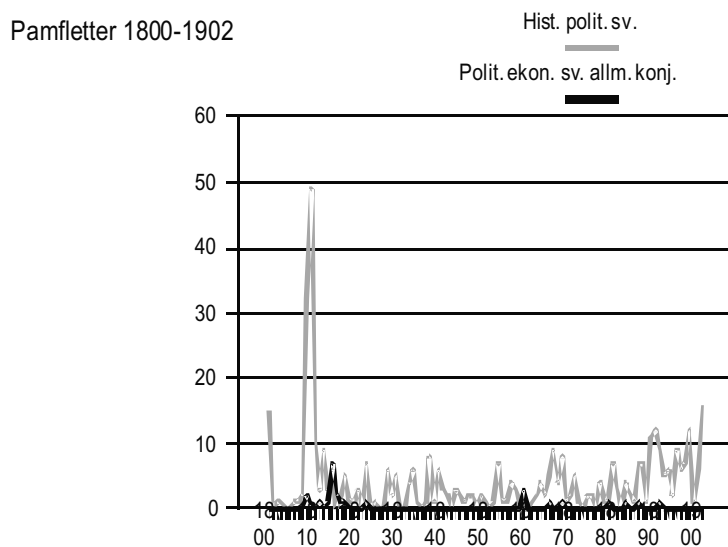

Fig. 1 Pamfletternas antal och fördelning år 1800-1902

Efter statskuppen 1809 tilltog den offentliga debatten i politiska, sociala och kulturella frågor. Nu kom privata röster att konkurrera med staten om att tala för det allmänna bästa. Diskussionerna kring grundlagar, tronföljd och utrikespolitik var livliga såväl inom riksdagspolitiken som i den offentliga debattens olika kanaler. Deltagarna i debatten var adelsmän, tjänstemän, riksdagsmän och andra ”bildade” personer i den framväxande borgerliga offentligheten. I debatten kunde ses såväl konservatism som en framflyttande liberalism och privilegiesamhället attackerades hårt av många debattörer. Stora motsättningar kom till synes och krav på genomgripande reformer fördes fram. Man diskuterade också riksdagsordningen, försvaret och tronföljden.

Under denna tid föds uttrycket ”den allmänna opinionen” – men dåtidens skribenter lade en annan innebörd i uttrycket än idag. Silverstolpe, en av tidens mest inflytelserika skribenter, ansåg den allmänna opinionen vara ”den bildade överklassens uppfattning”. Han menade också att tryckfriheten skulle vara ett redskap för att ge den allmänna opinionen den mognad som krävdes för en modernisering av samhället (se Vegesack 1995 s. 186 f). Silverstolpe hade radikala idéer om en förändring och demokratisering av maktstrukturen i samhället, och han var inte ensam. Redan under denna tid fanns de som pläderade för allmän rösträtt för män från 21 års ålder!

I Habermas skildring av den borgerliga offentlighetens framväxt är detta en viktig faktor: aktörerna på den nya offentliga arenan uppger sig vara språkrör för – eller uppfostrare av – publikum, av en imaginär allmänhet. ”Publiken av den första generationen”, säger Habermas ”uppfattar sig vara en del av en större publik även då den konstitueras inom en väldefinierad krets”. (Habermas 1984 s. 35) Att ”publiken”, eller ”den allmänna opinionen”, egentligen inte åsyftade hela folket tycks ju ha stått klart för Silfverstolpe ovan. Men glidningen mellan folket, allmänheten, den bildade överklassen osv. blir mycket tydlig när man ser närmare på tidens politiska inlägg. Och denna glidning tematiseras också som vi snart kommer att se i den text som här ska analyseras.

Rosengren diskuterar användningen av uttrycket ”den allmänna opinionen” och menar att termen snabbt kom att förvanskas och reduceras ”till den ursprungliga betydelse som ‘opinioner’ länge haft: Det vill säga meningar och attityder som grundar sig i lidelser, begär, skvaller, lögner och rykten – och inte i förnuftiga överväganden” (Rosengren 1999 s. 83). Det var en problematisk term som hos en del debattörer väckte negativa känslor och för vilka den allmänna opinionen om den släpptes lös skulle leda till uppror och kaos. Inte förrän på 1830-talet, i och med Hiertas diskussioner i Aftonbladet, menar Rosengren att begreppet används så som det redan länge använts i England: för att beteckna resultatet av offentlig diskussion i allmänna frågor (Rosengren 1999 s. 85 f).

Den politiska diskussionen vid tiden för (och särskilt efter) statskuppen fördes inte bara i broschyrer, utan också i kaffehus, i periodiska tidskrifter och under riksdagen. En dåtida skribent vittnar om att den politiska diskussionen i Stockholm under denna tid kunde jämföras med förhållandena i London (se Vegesack 1995 s. 155). Men precis som under frihetstiden så tycks också denna allt hetsigare debatt ha skrämt många, reaktionen på den häftiga debatten blev en begränsning av tryckfriheten igen redan 1812, då indragningsmakten (som innebar att misshagliga tidningar kunde stoppas) infördes. En orsak till inskränkningarna var pressens roll i Axel von Fersens öde, då vissa tidskrifter och broschyrer medverkade i den ryktesspridning och adelsfientliga propaganda som föregick lynchningen.

4 Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken

4.1 Om texten och dess författare

Broschyren är en 22 sidor lång pamflett som är tryckt i Stockholm år 1809. Den är anonym, vilket ännu under perioden 1809–1810 var det vanliga (jfr Gustafsson 1998 s. 21). Texten är skriven i ledig stil och har även för en icke-initierad läsare en tydlig ironisk laddning. På ytan ser texten ut som en systematisk genomgång av ett antal ords användning och betydelse, men innehållet är något annat. Författaren ska ha varit Gustav von Schantz (1775–1847).⁴ Denne var år 1809 förste expeditionssekreterare vid utrikesexpeditionen. Schantz var en känd skriftställare i tiden och skrev såväl skönlitterära och historiska texter som politiska. Han fick framgångar hos Svenska Akademien och blev en ofta anlitad minnestalare. I och med statskuppen 1809 började han skriva politiska inlägg. Han försvarade statskuppen och manade till enighet och oegennyttia.⁵ I föreliggande skrift förklarar skribenten sitt syfte vara att klara upp och förtydliga ett antal ”stora ord” som används inom politiken, och går igenom dessa ett efter ett.

4.2 Innehållslig redogörelse

Skribenten börjar med att förklara hur slarvigt orden används i politiken av människor som inte förstår dem. Därför, menar han, behövs en ordbok. Han förklarar sin avsikt att visa hur en sådan ordbok skulle

⁴ Författare enligt Bygdén, *Svenskt Anonym- och pseudonym-lexikon II*, 1906–1915.

⁵ Uppgifterna om G. von Schantz är hämtade ur *Svenskt Biografiskt Lexikon*, N.F. 9, 1983.

kunna se ut, och ger sig sen i kast med uppgiften. I tur och ordning går han igenom 12 ”stora ord”. Stundom diskuterar han deras betydelse, men ofta glider han över till själva företeelsen och tycks i ironiska utläggningar lufta politiska åsikter. Vems åsikter det handlar om är emellertid inte alltid lätt att se. Till slut tackar han ödmjukast för sig och förklarar att så kunde kanske en ordbok se ut.

För att kunna gripa sig an texten ordentligt, och förstå den, krävs en noggrann redogörelse av dess innehåll. Åtminstone behöver man göra en sådan för sig själv. Då texten lämnar sin nutida läsare något förundrad så är det viktigt att först se: vad säger texten på ytan? Och vad säger den på djupet? Finns här flera aktörer, flera röster och vem tycker i så fall vad i texten? Och vad tycker författaren? För att göra detta har jag valt att först redovisa textens olika teman. Inom textlingvistik har man gjort noggranna analyser av texters olika teman, på olika nivåer. När jag analyserar teman nedan rör jag mig i textens ideationella struktur och ställer frågan för varje stycke: Vad handlar det här stycket om? Temat är alltså det innehåll som fokuseras. Med propositioner menar jag de påstående texten explicit gör om det innehåll som fokuseras, och jag formulerar textens påstående med egna ord (utom i stycke nr 9 där jag istället valt att sammanfatta innehållet mer allmänt). Jag nöjer mig med en yttlig översikt över textens teman, och gör en kort beskrivning av de viktigaste propositionerna i texten om dessa olika teman.

Makrotemat för hela texten, textens huvudämne, är explicit. Det utsägs, såsom ofta, i titeln: *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken*. Med en omformulering skulle temat kunna bli: ”Några vanliga ord och deras användning i politiken” .

Texten är uppdelad i 15 stycken, varav 12 tematiserar vanliga politiska begrepp. Med en schematisk uppställning skulle teman och de viktigaste propositionerna se ut såhär:

<i>Stycke</i>	<i>Tema</i>	<i>Propositioner</i>
1, inledning	Begreppsförvirring i politiken	Okunnigt folk talar som vore de ”Herculer” . Därför är politiken fylld av stora ord utan klar innebörd.
2.	Behovet av en politisk ordbok	Behovet av en ordbok är stort.
3.	Begreppet ”frihet”	Friheten är ”svenskens element”.

- Filosofernas definition (frihet innebär rätten att göra allt så länge det ej inkräktar på andras rätt) är för allmän och ej erkänd av allmänheten.
Betydelsen av ordet frihet är rätten att göra vad man vill.
Alla tror sig äga den.
Det är pedanteri att ställa krav på vad det innebär att vara upplyst. Att vara känd, ha inflytande och tala högljutt räcker för att kallas upplyst.
4. Begreppet ”upplysning”
5. (Begreppet) ”medborgerlig rätt”
Filosofernas tanke att rättigheter ej finns utan skyldigheter är förhatlig.
Samhället är uppdelat i människor, ”upplyste Medborgare”, som själva är lagstiftare och därmed står över lagen, och icke-människor, vilka måste lyda lagen.
6. (Begreppet) ”laglydnad”
Moderna tänkare anser laglydnad vara endast för hopen, ej för de upplysta.
Olika straff beroende på samhällsposition är berättigat, då skyldigheterna är olika.
7. Begreppet ”politik”
Politisk diskussion
Begreppet har olika betydelser.
Diskussion förekommer överallt.
Politiska beslut som tas utan hänsyn till de diskussioner som förts av de upplysta på klubbarna kan aldrig ”bära sig”.
8. Begreppet ”nation”
De lärdes definition som innefattar hela den fåkunniga hopen kan stärka oroligheterna i landet.
Det klokaste och lyckligaste är att endast räkna det högre samhällets medlemmar till nationen.
9. Begreppet ”högsta makten”
Högsta makten
Ordet behöver inte förklaras.
Här nämner skribenten diskussionerna mellan republikaner och monarkister, avfärdar de lärdes syn att makten

- tillhör folket, och avslutar med att konstatera att diskussionerna går så höga att endast högsta makten själv kan jämka mellan parterna.*
10. Begreppet "ämbetsmän"
Ämbetsmän
Ordet behöver inte förklaras.
Ämbetsmännen föredrar att vara regeringens organ framför folkets, då ansvarsfrågan blir lättare.
11. Regeringskonst
Insiktsfull administrering av samhällsfrågor upptäcks ej av allmänheten.
Obemärkta, hemliga skeenden som leder till samhällelig explosion beundras, oavsett om de leder till fördärv eller nytta.
12. (Begreppet) "statsintresse"
De lärde och andra tänkare hävdar att statsintresset varierar med statens ställning.
Endast snillen som inte regera kan med lätthet utreda vari det sanna statsintresset består.
13. Begreppet "säkerhet"
Säkerhet
De lärde anser säkerhet i staten vara den personliga rättens och äganderättens trygga åtnjutande.
För att uppnå makt i samhället är det viktigt att garantera borgerlig säkerhet.
Att politikerna framför allt värnar om de privilegierades säkerhet kan få den olyckliga följden att allmänheten bli våldsam mot de mera gynnade.
14. Begreppet "ordning"
Ordning innebär att alla tillhållas sina skyldigheter och att allas rättigheter vårdas.
Hos de bättre klasserna råder dock meningen att ordning innebär att de sämre klasserna (som är skapade för lydnad och ej kan tänka) strängt ses över och hålls på plats.
15. avslutning Stora ord
Skilda åsikter om ordens innebörd kan väntas i ett ämne där alla vill döma men mycket få kan förstå.

Av översikten framgår att textens olika teman glider mellan begreppen och själva företeelserna. Författaren förklarar i inledningen att han vill ”söka tjena med några små anmärkningar och upplysningar, hvilka torde uppmuntra någon skickligare Auctor” att skriva en ordbok (s. 4). Och trots att texten är så översiktligt uppställd så är det inte helt lätt att följa med, bland annat för att den stundtals är argumenterande, och stundtals definierande eller bara redovisande. Textförfattaren glider mellan ambitionen att definiera orden, som han säger att han ska göra, och att göra ett politiskt inlägg i debatten, som han gör.

Men de propositioner som urskiljs i texten är inte samma som vad texten vill säga oss. Texten är utpräglad ironisk. Implicit i texten ligger helt andra påståenden, som vi inte kan komma åt bara genom en analys av vad texten säger explicit. Vi kan göra en analys som ovan, men den lämnar oss fortfarande med frågan: Men vad menar han då egentligen? Och så gör ju ofta ironin: den lämnar läsaren osäker. Det är lättare att se vad han inte menar.

Till analysen av textens propositioner hör också analysen av vilka förhållanden som texten förutsätter gälla som bakgrund till vad den för fram, dvs. textens presuppositioner (Hellspong & Ledin 1997 s. 127). Ett exempel ur texten på att författaren tar något för givet finns precis i början, när skribenten redogör för sina avsikter med texten: ”Att Politiken, denna vettenskap, som kanske mest af alla fordrar klarhet i begrepp (...)” (s. 2) Det faktum som tas för givet är att politiken är en vetenskap, något som kräver sin man och inte är tillgängligt för alla. Dock raljerar skribenten texten igenom med de lärde, de som gör vetenskap av politiken. I stycket om begreppet ”upplysning” sägs: ”Det anses rättvisligen för ett pedanteri, att nedgräfvat sig i luntor för att samla kunskaper; sådant behöfves ej för att heta *upplyst*” (s. 6). Satsen är passiv, utan direkt subjekt. Den presupposition som finns i satsen är att det faktiskt finns människor som anser detta. Och den explicita propositionen är att det också är rättvist att anse detta.

Det sista kan sägas vara typiskt för texten. Presuppositioner i övrigt spelar inte en så stor roll i texten. Författaren är oftast överdrivet explicit istället för att ta för givet. Man skulle kunna säga att den underliggande presuppositionen i nästan hela texten är just som i ovan nämnda sats: det finns människor som anser detta. I själva verket försöker skribenten dra

fram i ljuset och ”avslöja” de presuppositioner andra har gjort, genom att redovisa hela det resonemang han anser ligga bakom deras åsikter. Och detta gör han mycket explicit:

Att tala om hans [den fria medborgarens, min anm.] skyldighet lyda Öfverhet, Lagar och Författningar, är icke det att glömma att han sjelf är rådande, såsom den souveräna Nationen, hvaraf han är en medlem; att han sjelf är Lagstiftare, och således öfver Lagen? Någon kunde väl invända, att på sådant sätt blefve i en Stat alla befallande, och ingen lydande; men detta är falskt. Ty det gifves i alla Samhällen ett stort antal människor, som föga kunna anses för människor; de utgöra den första klassen af de hemtamda djuren. För dem finnas Lagar och Öfverhet, och måste finnas. (s. 7 f.)

Såväl presuppositioner som ironi diskuterar Fairclough som aspekter av intertextualitet (1992 t.ex. s. 120 ff.). Jag återkommer till resonemanget kring detta när jag diskuterar ironianvändningen (se nedan s. 34). Nu vidare till de referenter som förekommer i texten och de olika roller dessa tillskrivs.

4.3 Verbprocesser och aktörer

Det som gör denna text svår genomtränglig är också mängden av referenter som förekommer, och den till synes hoptrasslade relationen dem emellan. Man har vid en första anblick svårt att genomsöka vad författaren säger om vem och vem han är ironisk mot. En analys av de verbprocesser som finns och vilka aktörer som knyts till de olika processerna kan göra strukturen i och meningen med texten tydligare. En sådan analys ingår i Faircloughs version av kritisk diskursanalys, och han förklarar att målet med den bland annat är att se vilka processtyper och deltagare som favoriseras i texten och om verbprocesserna är aktiva eller passiva (Fairclough 1992 s. 235 f.).

De processtyper som laboreras med här är handlingar, händelser, tillstånd och mentala processer (verb som beskriver handlingar eller händelser i en människas inre) (jfr Hellspång & Ledin 1997 s. 130). Vid analysen har jag tittat på de finita verben eller hjälpverb + infinit verb. En text som framför allt diskuterar användningen av ett antal begrepp ger lätt ett statistiskt intryck, och detta ser man tydligt om man analyserar

verbprocesser: De första sju styckena har en knapp övervikt för verb som betecknar tillstånd: *består, är, betyder, hafva* osv. Av 143 verb har jag räknat 52 som tillstånd, 50 som handlingar, 26 som mentala processer och 15 som händelser. Att verbprocesser som betecknar tillstånd förekommer så ofta är alltså inte konstigt. Vad det har att betyda att så många verb betecknar mentala processer, och vilken typ av handlingar som förekommer ska jag strax återkomma till. Men först vill jag göra en genomgång av de olika referenter som finns i texten för att kunna diskutera deras roll som deltagare i olika verbprocesser.

För att lättare kunna diskutera de olika deltagarna i verbprocesserna har jag valt att redovisa de viktigaste av dem schematiskt (se *fig. 2* nedan). Jag har grupperat de benämningar som hänvisar till samma referenter i verkligheten, och kallar grupperna för *referentgrupper*. Pilarna 1 och 2 i figuren visar hur en "delgrupp" skiljs ut ur en större grupp. Resultatet blir då en ny referentgrupp som kan sägas vara hierarkiskt underordnad den tidigare. De två pilar som fått nummer 3 betecknar däremot en rörelse i motsatt riktning - här strålar två grupper samman i en. Den streckade linjen visar hur en avgränsning görs tydlig mot den referentgrupp som finns nedanför linjen.

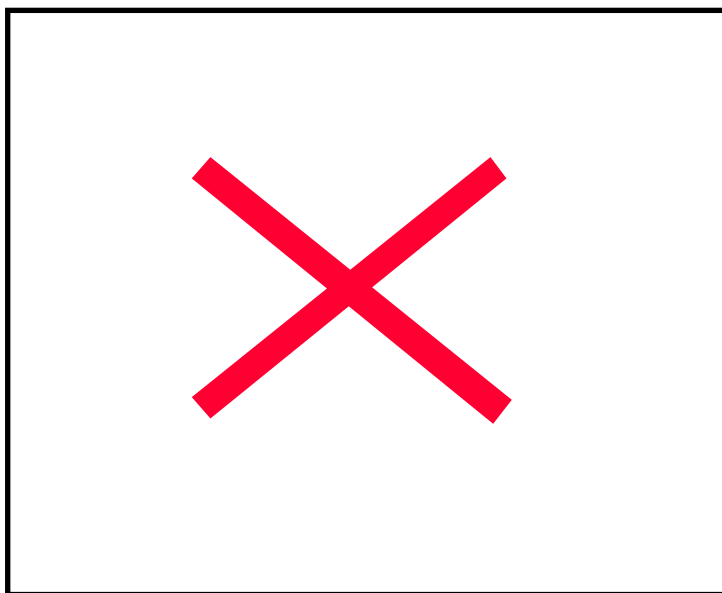

Fig. 2 De viktigaste referentgrupperna i *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken*.

I översikten kan man få en bild av hur de referenter som berörs i texten grupperas: man kan se hur de olika referenterna förhåller sig till varandra i den värld texten beskriver. Vi koncentrerar oss alltså här på fem referentgrupper: *Allmänheten*, *Klubbpolitiker*, *Fria medborgare*, *Upplysta och gynnade*, och *Icke-människor*. Deltagarna i de politiska diskussionerna på klubbarna urskiljs först som en del av allmänheten och bildar en egen undergrupp av referenter (pil 1). Därefter skiljs de fria medborgarna ut, de som inte behöver lyda lagarna då de själva är lagstiftare (pil 2). Dessa två grupper bildar också tillsammans gruppen *Upplysta och gynnade* (pil 3). Så görs en skillnad mellan *Allmänheten*, folk mest, samhällsmedlemmarna osv. och *Icke-människor*, hopen, sämre folkklasser osv. (den streckade linjen). I textens diskussion poängteras så skillnaden mellan de rikare, gynnade klasserna och den fattigare hopen. Och de klubbister som i ena sekunden kallas överlägsne snillen får i slutet av texten epitetet storpratare.

Tittar man på de verbprocesser som knyts till de olika grupperna så kan man se att mentala processer och tillstånd dominerar för *Allmänheten* och *Icke-människor* (de vänstra ledfamiljerna) medan gruppen till höger, *Klubbpolitiker*, har fler handlingar: ”spelt roll”, ”farit med”, ”bevistat”, ”förutsett”, ”sätta ifråga” osv. Men framför allt kan man se att referenterna sällan överhuvudtaget är handlande subjekt. Såväl de referenter som står som objekt för en handling som de som är deltagare i händelser räknas som objekt i den verbala processen (se Hellspong & Ledin 1997 s. 131). Och om man tittar på vilka deltagare som finns med i de verbala processer som uttrycker handling i texten finner man att dessa tre varianter är vanliga:

- ”Hvarföre sätta gränser för det som bör inga hafva?” (s. 5) – en retorisk fråga utan utsatt subjekt.
- ”Men sådant kan blott yttras av en i Politikens hemligheter obevandrad tänkare.” (s. 5) – passiv konstruktion.
- ”(...) samma brott som förer folk af hopen till stupstocken, låter för den rikare klassen försona sig med ansenliga böter.” (s. 9) – saksjunkt.

använder (vilket jag tangerat ovan) också en del frågor som ett sätt att föra fram sitt resonemang. Om man ser närmare på vilken typ av frågor här finns, så kan man konstatera att en stor del av dem är retoriska. De används som en introduktion för ett vidare resonemang och innehåller ofta ett implicit svar:

Friheten är Svenskens element; hvad naturligare, än att fästa sig vid ett så dyrbart föremål? (s. 5)

Det givna svaret är ”inget”, och frågan introducerar resonemanget kring ordet ”frihet”. Ofta ställer skribenten just sådana frågor, som samtidigt tar för givet en värdering och inbegriper läsaren i det till synes helt logiska resonemanget: ”Hvem tror sig ej hafva upplysning i våra tider?” (s. 6) resp. ”Hvad är nödvändigare för en Stat, en än god ordning?” (s. 21). ”Ingen” eller ”inget” är återigen svaret. Frågan är redan besvarad; skribenten söker bekräftelse hos läsaren, som då också blir följsam mot texten.

Men texten innehåller inte bara dessa skenbart enkla retoriska frågor, utan i några av dessa frågor finns också den ironi som genomsyrar hela texten. Här har frågorna skenbart samma form och funktion, men de fakta de tar för givet är så absurda att ironin kommer till ytan:

Och på det Nationen i massa måtte orubbadt utöfva denna rättighet, hvad betyder allt enskilt lidande, som derigenom kan förorsakas? (s. 6)

Det enskilda lidandet, som inte berörts tidigare i resonemanget, har här blivit en självklar följd av den rättighet en obegränsad frihet är. Att lika vårdslöst svara ”inget” på denna fråga också blir inte fullt lika enkelt.

Ett fåtal uppmaningar och utrop förekommer också i texten. Dessa gör texten mer levande och känslomättad, och de framträder ofta som ett slags höjdpunkt i en ironisk utläggning:

Filosofernes raseri att definiera och bestämma, har äfven här, som man vet, gjort mycket ondt. Man har sagt, att *rättigheter* aldrig kunna finnas utan motsvarande *skyldigheter*. Hvilken förhatlig lära! (s. 7)

4.5 Textuella drag

Jag har redan i inledningen förklarat min vilja att gripa mig an texten ifrån olika vinklar. Därför har jag också räknat på några textuella kategorier för att se vad jag kan få fram om textens lexikogrammatiska karaktär. Det är också intressant att jämföra de delar i texten som vid en läsning från början till slut tycks ha olika karaktär.⁶

Om man jämför ordklassfördelningen i texten med texterna i Svensson (1997) och i Gustafsson (1998) kan man konstatera att substantiv/pronomen-kvoten ligger rätt lågt. Andelen pronomen ligger högt i förhållande till 1700-talstexter, men samtidigt är andelen 1:a pronomen mycket lägre än i de flesta 1700-talspamfletter. Verbandelen är förhållandevis hög, medan adjektiven är mycket färre än i 1700-talspamfletterna. Utifrån detta kan man sluta sig till att texten är förhållandevis talspråklig. Detta styrks också av att participen och verbalsubstantiven ligger lågt i förhållande till texterna i nämnda undersökningar. (Dock får man ha i åtanke att några av 1700-talspamfletternas högre andelar, exempelvis adjektivandelen, kunde förklaras av att de använde sig av retoriska utrop och variationer.) Ett exempel på den lediga talspråkliga stilen syns i följande citat, hämtat ur avsnittet om ordet nation:

Att rätt förstå meningen af ett ord, är vanligtvis att redan hafva kommit långt. Men i *Politiken* förhåller det sig tvärtom. Ju otydligare och dunklare begrepp, ju bättre för ändamålet. Man skall nemligen icke begripa utan tro. (s. 12)

Här ser man också ett tydligt exempel på att texten har meningar som genomsnittligt är betydligt kortare än i den socialpolitiska diskursen i Svenssons undersökning och i 1700-talspamfletterna. Detta styrker antagandet att texten är talspråklig med tidens mått. Intressant är dock att inledningen och avslutningen skiljer sig markant från resten av texten i det avseendet. Där är meningarna markant längre än i texten som helhet, men fortfarande är de förhållandevis korta i jämförelse med de andra undersökningarna. En snabb titt på ordklassfördelningen i inledning och avslutning visar dock inte samma klara skillnad.

⁶ För exakta siffror, se bilaga.

Det finns en annan intressant skillnad mellan inledning/avslutning och den övriga texten: Nästan alla 1:a personens pronomen finns i de förra. Det är där han ödmjukt förklarar sin vilja att bidra till ett eventuellt kommande ordboksarbete. Och det är bara där skribenten tilltalar läsaren. Han använder dock aldrig 2:a personens pronomen, utan väljer med en artig förtroendeskapande strategi att tilltala denna just "Läsaren" .

Sammanfattningsvis kan man säga att texten har ett ledigt och förhållandevis enkelt språk. Den skillnad jag iakttagit mellan textens olika delar korresponderar också med innehållets olikartade karaktär. I inledning och avslutning är tonen mer förmanande och förnuftigt resonerande, medan resten av texten tycks vara full av ironi och överdrift.

5 I ett retoriskt perspektiv

5.1 Textens uppläggning

Den traditionellt retoriska uppläggningsen av ett tal brukar innehålla ett exordium (dvs. en inledning som bland annat ska slå an en grundton och väcka åhörarens uppmärksamhet), en introduktion (där bakgrunden ges i en narration, tesen framförs i en proposition och indelningen av talet redovisas i en partition), en argumentation och slutligen en peroration (en avrundning där argumenten sammanfattas) (Rydstedt 1993 s. 71 ff.). Regler för hur man lägger upp ett effektivt och slående tal kan också appliceras på texter, även om skriften naturligtvis har andra förutsättningar och därför får andra krav på sig.

5.1.1 Exordium och introduktion

Ett exordium ska vara kort och kärnfullt, slå an en grundton och väcka läsarens uppmärksamhet och välvilja. Den retoriska läran talar om olika typer av exordium för olika sakfrågor. I detta fall kan man med en retorisk term klassificera skriftens sak som en *casa dubia*, dvs. en tveksam sak. Detta innebär att saken har både hedervärda och stötande komponenter: att ge sig i kast med att reda ut begreppen i politiken måste betraktas som hedervärd, men att anklaga folk på den offentliga arenan för att använda orden tomt och utan innehåll är ju snarast stötande. Enligt Rydstedt leder detta till att talaren måste koncentrera sig på att få publikens välvilja så att det hedervärda i uppgiften kommer i förgrunden (Rydstedt 1993 s. 76). Han konstaterar också att man i dessa fall ofta har uppmärksamheten gratis, vilket stämmer bra med den här analyserade textens avsaknad av ett egentligt exordium. Skribenten börjar istället genast med att skissera bakgrunden och presentera kärnfrågan:

Det är vanligt att höra folk mest tala i sådana ämnen, som de minst förstå. Visserligen är detta en följd af sjelf-förtroendet; ty man inbillar sig så gerna att förstå långt mer än men verkligen gör. Ju högre och viktigare ämnena äro, ju mera frestas Allmänheten att på dem vända sin uppmärksamhet, på dem pröfva styrkan af sitt förstånd. Ibland dessa intager Politiken det främsta rummet, såsom både till sin beskaffenhet det viktigaste, och till undersökningarne deruti, efter hopens mening, ett af de lättaste. Härifrån så många *Pigméer* i begrepp och kunskaper, som, att höra dem på våra källare och klubbar, skulle tagas för verkliga *Herculer*. (s. 3)

Det är en frän början så till vida att den anklagar ”folk mest” för att tala stort med tomma ord, men det är ändå en förmildrande omständighet att det inte finns ett direkt tilltal av publiken. Läsaren kan ju se sig som hörande till de som inte avses här. Men början av texten väcker ändå en viss uppmärksamhet hos läsaren, redan här förstår man att texten innehåller kritik mot enskilda människor eller grupper.

Andra delen av textens inledning slår an en helt annan ton, här väcker skribenten publikens välvilja med att demonstrera sin ödmjukhet med fraser som: ”jag vet ej”, ”Åtminstone befarar jag”, ”om jag ägde nog djupa insigter i detta så rika och viktiga ämne”, ”Läsaren ursäktar”. (s. 4) Han deklarerar sin vilja att tjäna publiken.

Trots att inledningen av skriften är skarp, så lyckas skribenten i den inte bara fånga uppmärksamhet utan också skapa samförstånd genom att peka ut en gemensam fiende: han väcker negativa känslor för de ”Pigméer” som låter som ”Herculer”. Samtidigt som han fränt kritiserar dessa så behandlar han ju läsaren med största respekt.

Att tala om att texten inte har ett egentligt exordium är inte helt rättvisande. Inledningen uppfyller ju det man kräver av ett exordium. Att jag ändå hävdar att det är så beror på att texten börjar med en bakgrundsteckning, en narration. I retorikens uppställning brukar narrationen höra hemma i övergången mellan exordium och argumentation, i introduktionen. Narrationen ska vara kort, klart och sannolik och kärnpunkten är att bara säga sådant som publiken instämmer i. Det finns väl fog för att hävda att textens bakgrundsteckning är en typisk narration. Det är inte svårt att instämma i att det finns gott om talare inom politiken som tycks använda orden på ett slarvigt och vagt sätt, särskilt inte om det inte pekas ut vilka talare de är eller vilket parti de tillhör. Förmodligen var det inte svårt att instämma år 1809 heller.

I ett typiskt retoriskt tal följer efter narrationen en spetsformulering av frågan, en proposition, och en uppräknings av argumentationens huvuddelar, en partition. Skribenten talar här om bristen på politiska ordböcker och om vad han skulle vilja göra om tiden och kunskapen fanns. Men det han säger sig vilja göra är att "söka tjena med några små anmärkningar och upplysningar" (s. 4). Han säger alltså inte att han ska göra en ordbok, även om texten i sin disposition är uppställd så, han säger inte tydligt att han ska definiera orden, även om det är bristen på definitioner han påtalar, och han säger inte heller att han ska argumentera för att ordanvändningen är så oreflekterad och tom som han påstår. Här är alltså syftet vagt formulerat, han ger inte läsaren någon klar uppfattning om vad han vill med texten.

Efter propositionen och som en direkt övergång till argumentationen bör det enligt retoriken finnas en partition, där uppläggnings redovisas. Och här finns en sådan, men en underfundig sådan, där han i själva verket meddelar att han inte har någon tanke med uppläggnings annat än att den ska vara som i politiken, dvs. kaotisk: "Läsaren ursäktar att jag ej följer den Alfabetiska ordningen; utan, som det vanligen händer i våra Politiska discurser, griper till det första *stora Ord* jag finner." (s. 4)

Så om propositionen och partitionens huvudsyfte ska vara att få publiken att lyssna efter rätt saker så kan man undra om denna text ska betraktas som misslyckad i det avseendet – eller är det i själva verket en mycket lyckad inledning? Läsaren står kvar inför texten med frågan: "Vad är det egentligen han vill göra?" Kanske är detta rentav något som gör läsaren mer benägen att ta till sig det ironiska i texten?

5.1.2 Argumentationen

Den retoriska skolan rekommenderar ett effektivt mönster för argumentation, där man framhäver argumenten för saken i en viss ordning (man bör till exempel sätta det viktigaste argumentet först, där det fastnar bäst, det minst viktiga något från slutet där det fastnar sämst osv.) och där man också redovisar motargumenten, om än summariskt. Eftersom syftet med texten är otydligt (se ovan) och eftersom texten är uppbyggd till det yttre som en ordbok och inte som en argumenterande text, är det svårt att se en klar och tydlig argumentation eller argumentationsordning. Om man till exempel räknar med att syftet är att bevisa att begreppen

används motstridigt och tomt, så skulle kanske den inbördes ordningen mellan de olika styckena eller begreppen spegla något slags viktordning. Men detta känns inte övertygande och en analys av detta ger inga tydliga resultat. Inte minst för att de olika styckena snuddar vid varandra och innehåller en hel del upprepningar – *Medborgerlig rätt* (nr 3), *Laglydnad* (nr 4), *Säkerhet* (näst sist) och *Ordning* (sist): alla är de mer eller mindre varianter på samma tema.

Men som redan konstaterats är ju detta ingen sakligt argumenterande text: skribenten gör något helt annat än det han säger sig vilja göra i sitt syfte. Textens ironiska karaktär gör att en enkel applicering av den retoriska modellen inte fungerar. Möjligen skulle man i varje enskilt stycke kunna se ett mönster, men jag återkommer till detta när jag närmare diskuterar argumenten och bevisen.

5.1.3 Perorationen

Textens avslutning tycks återknyta till det syfte skribenten angav i inledningen. I perorationen, avslutningen, säger sig skribenten helt enkelt ha visat att tesen att politiken är fylld av stora ord som är tomma på mening stämmer. Retoriken räknar med tre fasta delar i perorationen: rekapitulationen, där talaren sammanfattar det viktigaste, amplifikation, där känsloläget höjs (ofta genom indignation över motsidan) och slutligen kommissionen, där medlidande och välvilja befasts för den egna sidan.

Textens avslutning är kortfattad och enkel. Författarens rekapitulation är egentligen en upprepning av inledningens bakgrundsberättelse, han återknyter till ”ordbokstemat”. Sista meningen i texten är snarast ett slags deskription, det höjer återigen känsloläget i indignation över motsidan – amplifikation – men samtidigt befasts välviljan för de tystlåtna experterna som inte blir hörda. Någon riktig kommission är det dock inte, skribenten drar överhuvudtaget inte in sig själv i argumentationen – utom såsom ödmjuk iakttagare av verkligheten. Att väcka medlidande för sig själv skulle inte passa:

Men sådant bör väntas i ett ämne, hvarom alla vilja dömma, och som är af en natur, att endast af några få kunna förstås: tilläggom att desse få merendels äro tystlåtna, medan den stora massan af de öfriga sträfvar att lysa i denna förbländande sfer, der man genom en besynnerlig nyck hos Allmänheten, stundom sett storpratare tillrycka sig det mest utmärkta bifall. (s. 22)

Här är det också intressant att kommentera att motsidan, de högljudda storpratarna i politiken, urskiljs både i inledningen och i avslutningen. Men i resten av texten argumenterar skribenten utifrån deras perspektiv. Detta återknyter jag till i kapitel 6.

5.2 Dispositionsmönster

Texten är till det yttre disponerad som en ordbok, genom att varje avsnitt annonseras av ett begrepp som blir utgångspunkt för avsnittet. Men ordningen följer inte alfabetet, vilket bryter mot den konventionaliserade ordningen. Istället gör skribenten en poäng av att vara ostrukturerad och börja med det första ordet han kommer att tänka på, ”som det vanligen händer i våra Politiska diskurser”. Man kan anta att hans ostrukturerade metod helt enkelt får illustrera den ogenomtänkta användningen av orden i politiken.

Inom retoriken talar man om tre huvudgenrer: *genus iudicale*, den juridiska genren; *genus deliberativum*, den framförallt politiska genre som vill åstadkomma handling eller beslut, och *genus demonstrativum*, den genre där man lovprisar eller häcklar och påverkar människors verklighetsbild av en eller flera personer. Texten hör inte tydligt hemma i någon av dem. Den skulle kunna jämföras med *genus deliberativum* då den rör sig om politiska frågor och då den antyder hur man inte bör agera i offentligheten. Men texten kan också jämföras med den sistnämnda genren, det demonstrativa talet: Den ironiserar ju över grupper i offentligheten. Det typiska för det demonstrativa talet är att argumentationen består av en serie illustrationer av olika manifestationer av personernas egenskaper. I texten skulle man kunna se de olika ”ordboksartiklarna” som en serie illustrationer av de förekommande resonemangen på den politiska arenan.

Genus demonstrativum var den mest odlade genren under den gustavianska tiden i Sverige. Lovtal, likpredikningar och äreminnen florerade. (Burman 1988 s. 16 f.) Svenska Akademien hade tävlingar i äreminnen, och Schantz själv, författaren till denna skrift, hade vunnit priser i just sådana tävlingar. Dessa äreminnen var inte alltid bara lovtalande, Burman ger som exempel Axel Gabriel Silfverstolpe, som i

ett par prisbelönta eloger i själva verket kritiserade Gustaf III (Burman 1988 s. 17).⁷

Burman diskuterar också genus deliberativum. Hon konstaterar att den hade en begränsad användning under 1700-talet kanske framför allt beroende på den starka kungamakten. Dock ”torde den väl ha förekommit under riksdagarna, men eftersom genren är helt utforskad är det svårt att närmare precisera dess tillämpning”. (Burman 1988 s. 16)

Men det finns också andra typer av genrer. Som jag sagt ovan lånar texten drag ifrån den katalogartade referenstexten, dvs. ordboken. I referenstexter är upprepningar av innehåll och strukturer viktigt; man slår upp i dem och läser inte rakt igenom. I texten upprepas visserligen mycket innehåll, men det är helt tydligt att den är avsedd att läsas linjärt. Förutom att den har en inledning och en tillbakablickande avslutning så finns det gott om hänvisningar mellan textens olika avsnitt, konnektivbindningar osv.: ”som redan är sagt”, ”äfven här”, ”Af det redan anförda”.

Titeln och det resonerande i texten ger intryck av ett resonerande politiskt inlägg, genus deliberativum, och dispositionen påminner om en ordbok. Men syftet är att ironisera över en grupp människor och påverka människors hållning i riktning mot större ödmjukhet och mer varsamhet i politiken. För att påverka människors hållning och verklighetsbild var också genus demonstrativum väl lämpat. Vacklan mellan de olika retoriska dispositionsmönstren kan ha sin grund i det faktum att genus deliberativum, det rådgivande politiska inlägget, var ett ovanligt dispositionsmönster för en skribent som tidigare mest ägnat sig åt demonstrativa tal, och det kan ha sin grund i att syftet var oklart. Men det kan finnas andra förklaringar. Jag påstod att oklarheten i inledningen om textens egentliga syfte kunde vara avsiktlig och gjorde läsaren mer benägen att tolka texten ironiskt – kanske också brytningen mellan olika genrekonventioner gör läsaren mer aktiv och öppen för ironi i texten?

⁷ Burman ger här en not till Sven Delblancs avhandling *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*. diss. Uppsala. Stockholm 1965

5.3 Argument och retorisk bevisning

Skribenten genomför sitt egentliga syfte med texten, dvs. att kritisera aktörer i den politiska offentligheten och mana till eftertanke och försiktighet, bland annat genom att demonstrera hur debatten ser ut med olika exempel på diskussioner. För att få publiken lyssnande och samarbetsvillig bygger han upp förtroendet med etosbevis: han skapar bilden av sig själv som en tjänande, ödmjuk och vetenskaplig person (se analysen av exordiet ovan). Skribenten själv för inte någon egentlig argumentation för sin sak, men varje stycke i texten är fylld av förbryllande argumentationer, snarare än definitioner av ord. Man skulle kunna se varje stycke där ett begrepp behandlas som en demonstration av hur de politiska resonemangen ser ut, och genom att visa det löjeväckande, det ologiska eller det fränstötande i resonemangen förmedlar han sitt budskap om lugn och eftertanke, om stringens och klarhet. Men han lämnar åt läsaren själv att dra slutsatserna. För att visa bättre hur ett sådant stycke kan se ut och hur resonemanget är uppbyggt ska jag här citera stycket om medborgerlig rätt, som jag tidigare citerat delar av. De grafiska meningarna i stycket har försetts med siffror för att lättare kunna diskuteras.

Medborgerlig rätt. [1] Filosofernes raseri att definiera och bestämma, har äfven här, som man vet, gjort mycket ondt. [2] Man har sagt, att *rättigheter* aldrig kunna finnas utan motsvarande *skyldigheter*. [3] Hvilken förhatlig lära! [4] Hvad har då en fri Medborgare för skyldigheter, om ej den att försvara sin rätt, som, efter hvad en hvar begriper, är just detsamma, som Statens? [5] Att tala om hans skyldighet att lyda Öfverhet, Lagar och Författningar, är icke det att glömma att han sjelf är rådande, såsom den souveräna Nationen, hvaraf han är en medlem; att han sjelf är Lagstiftare, och således öfver Lagen? [6] Någon kunde väl invända, att på sådant sätt blefve i en Stat alla befallande, och ingen lydande; men detta är falskt. [7] Ty det gifves i alla Samhällen ett stort antal människor, som föga kunna anses för människor; de utgöra den första klassen af de hemtamda djuren. [8] För dem finnas Lagar och Öfverhet, och måste finnas. [9] Men för desse upplyste Medborgare, som hafva att deltaga i Statens värf, eller åtminstone känna sin höga kallelse att dem på vederbörliga ställen granska och bedömma, för dem äger i hela dess vidd ordet *Medborgerlig rätt* sin vigtiga betydelse, och pest och död öfver den, som skulle aldrig så litet våga det i fråga sätta. (s. 7 f.)

Retorikens mall för en normal argumentation innebär att en tes presenteras i början, att argumenten för presenteras i en väl avvägd ordning, och att motargumenten presenteras i en refutation, en vederläggning på slutet. Det citerade stycket är argumenterande, men man får ingen tes framlagd i början, och det verkar som om han i själva verket börjar med ett motargument – han argumenterar sedan emot vad andra har sagt, snarare än för en egen tes. Och tesen formuleras så utifrån vad den inte är, istället för vad den är, ett inte särskilt övertygande argumentationssätt. På detta sätt uppstår ett slags omvänd argumentation som bidrar till att skapa ironin. Författaren agerar försvararen av det han implicit argumenterar emot, och kan förvrida argumenten in absurdum. Men låt oss nu se närmare på texten:

Stycket börjar med en påståendesats, en värderande sats, som omedelbart bryter mot den väntade neutrala ordboksstilen (dock väntar man sig kanske inte den längre – detta är ju en bit in i texten). Filosoferna utmålas här som fiender. Den lilla frasen ”som man vet” är intressant: den hänvisar till en allmän kunskap, men i mycket obestämd form. Vem som vet, om alla vet eller bara vissa, är ovisst. Det är ett argument i form av *auktoritetsord* som smygs in, och auktoriteten är allas presupponerade kunskap. I mening 2 citeras motståndarna. Deras motargument låter i våra dagar som en rättvisetanke, och fick kanske också då läsarna att associera till bibelns ”såsom du vill att andra ska göra mot dig, så skall du också göra mot dem”. Men med utropet i mening 3 avvisar han det till synes förnuftiga motargumentet på ett överdrivet sätt: ordet ”förhatlig” hör knappast hemma i en förnuftsmässig argumentation. Det är ett retoriskt utrop, ett *exclamatio*.

Mening 4 är en retorisk fråga och en tes, i omvänd form: En fri medborgare har inga andra skyldigheter än att försvara sin rätt, dvs. samma rätt som statens rätt. Det är något luddigt uttryckt, för vad statens rätt är utvecklas inte. Ändå menar skribenten att detta är något ”som var och en begriper”. Nästa mening innehåller flera satser som alla är argument för den tes som presenterades i mening 4. ”Att tala om ... [osv.]” – här ekar en tänkt motståndares ord. Att en medborgare bör lyda lagar och författningar torde inte ha varit en särskilt kontroversiell tanke. Här framstår kanske i själva verket motståndaren som den förnuftige vännen av ordning, vilket inte skulle ha skett i en rättfram icke-ironisk framställning. Den retoriska frågan som följer: ”är icke det att glömma ...

[osv.]” antyder okunskap och glömska hos motståndaren. Så påstås (fortfarande i frågeform) att medborgaren är självrådande på samma sätt som nationen ”hvaraf han är en medlem”. Detta tycks något självmotsägande: om han är en medlem i något större är det svårt att se att han skulle kunna vara självrådande på samma sätt. Och Nationen sägs vara suverän. När man använder ordet ”suverän” om stater, vilket man började göra redan på 1600-talet, betyder det fullt självständig och med oinskränkt tvångsrätt över medlemmarna (SAOB S 14710). (Det självmotsägande lyser förmodligen klarare för oss som har SAOB:s definition i åtanke än för den offentlighet som ofta också hörde ordet i andra bibetydelser, om person, som egenmäktig, självrådlig, eller sublim. Dock borde det ha varit en motsägelse även då.) Resten av meningen är också ett exempel på en retorisk slutledning, ett *entynem*. Premissen som läggs fram är: ”Medborgaren är själv lagstiftare”. Den underförstådda premissen, som krävs för att slutledningen ska bli korrekt, är: ”Alla lagstiftare står över lagen”. Och det var förmodligen en kontroversiell tanke också då.

Mening 6 är återigen ett eko av en tänkt motståndare: ”Någon kunde väl invända... [osv.]”. Meningen innebär egentligen motståndarens slutsats av den argumentation han just fört. Här går skribenten ett snäpp vidare, och argumentationen blir ännu mer tydligt ironisk. Slutsatsen låter ju plausibel och tycks peka på brister i det förda resonemanget, och för att vederlägga den måste skribenten visa att det han just sagt inte gäller alla, dvs. att alla inte kan räknas som medborgare. För att visa att motståndarens slutsats är falsk och hans egen sann, förtydligar han så sitt förda resonemang och ”tvingas avslöja” sina värderingar. I mening 7 redovisar han första premissen i ett argument. Här förklarar han att det i alla samhällen finns människor som inte kan anses vara människor. Slutsatsen är att dessa människor är djur. Han gör två påståenden som verkar vara motsägelser. (I definitioner av ordet ”människa” dras förmodligen alltid en gräns mot djuren.) Meningen är ett entynem, som underförstår satsen: ”de människor som inte kan anses vara människor är djur”. Passiveringen i ”som föga kunna anses” är intressant, för vem som anser är inte utskrivet. Skribenten distanserar sig ifrån det sagda, inte minst för att han egentligen inte menar det själv utan istället här låtsas vara sin motståndare.

För de människor som är ”djur” behövs det lagar och överhet, det är kontentan av mening 8, som då är ett annat av hans argument. Argumentet bygger på premissen ”en del människor är djur” från förra satsen, och den icke utskrivna ”djur behöver lagar och överhet”. Meningen är ett enkelt påstående och följs i en antitetisk uppställning av mening 9 där skribenten hävdar att de som inte är djur, medborgarna (märk att dessa aldrig kallas människor, de är ju snarare ett slags övermänniskor!), äger medborgerlig rätt, vilket vi sett av resonemanget ovan innebär rätten att vara ”suverän”. Här samordnas två påståenden: De upplysta medborgarna som ”hafva att delta i Statens värf” (dvs. arbetar som tjänstemän eller är aktiva i politiken) har medborgerlig rätt och de upplysta medborgarna som känner sin ”höga kallelse” att granska och bedöma politiken (dvs. skribenter, debattörer på klubbar, kaffehus osv.) har medborgerlig rätt. För den som läst den skriften från början klingar ordvalet bekant: ordet upplyst har fått sig en rejäl duvning tidigare, och de som känner sin höga kallelse att tycka högt och ljudligt likaså. Denna sista mening tycks snarast se ut som ett försvar på en anklagelse, skribenten har trängts in i ett hörn i försöken att bemöta motståndarargument, och kan bara avsluta i ett vildsint exclamatio.

Analysen av den retoriska argumentationen har ofrånkomligt hamnat i problemet med ironi. Vad skribenten gör kan ju faktiskt inte förstås annat än genom att försöka avtäckas ironin, det verkar inte meningsfullt utan en sådan läsning. Därför skulle man kunna säga att redan den omvända och förvirrande argumentationen är något som gör att vi letar efter en underliggande mening. En retoriskt skolad man, van att skriva, borde inte argumentera så att effekten blir motsatt utan att avse det.

I övrigt är kan man konstatera att textens argumentation är så gott som helt utan liknelser och metaforer. Jämförelser spelar inte någon stor roll i texten. Kanske är detta för att det egentliga syftet att förlöjliga debatten i sig kräver att motståndarnas argumentation avslöjas. Med liknelser och metaforer hade udden inte varit lika stark. Jämför till exempel mening 7 i texten med denna: ”Det finns människor som liknar djur”.

6 Att nalkas en ironisk historisk text – kort diskussion

Vad är egentligen ironi? Jag har redan i inledningen till denna uppsats antytt problemet med att analysera ironisk text. Jag har förklarat att begreppet ironi har haft olika innebörd i olika sammanhang. Under analysens gång har jag också gång på gång stött på problemet ironi. För om och om igen stöter man på frågan: ”Men hur kan man veta att det är ironiskt då?” Och man tvingas ibland svara: ”Jo, för att annars blir texten inte meningsfull”. Men jag har under analysens gång stött på fenomenet i texten som pekat mot en ironisk tolkning. I de teoretiska verk jag haft som utgångspunkt för analysen finns endast knapphändiga resonemang om ironi. I detta kapitel kommer jag att i tur och ordning se vad de olika teoretikerna säger i frågan, och därefter vill jag föra in ännu en teoretiker i diskussionen, Wayne C. Booth. Slutligen kommer jag att knyta ihop de iakttagelser jag gjort om ironi i texten för att diskutera texten utifrån Booths tankar om ironi (Booth 1974).

6.1 Ironi som intertextuellt drag

Fairclough ogillar den traditionella förklaringen av ironi: att säga en sak och mena en annan. Med en sådan definition, menar han, missar man ironins intertextuella natur (Fairclough 1992 s. 123). Ett ironiskt yttrande är enligt det sättet att se ett eko av någon annans yttrande, men med en annan mening. För att det ska bli ett lyckat ironiskt yttrande måste mottagaren förstå att sändaren inte avser den mening som yttrandet hade från början. Fairclough räknar upp ett antal faktorer som är avgörande för att mottagaren ska förstå detta:

That recognition may be based upon various factors: a blatant mismatch between apparent meaning and situational context (...), cues in speaker's tone

of voice or in a written text (e.g. putting words between scare quotes), or interpreters' assumptions about the beliefs or values of the text producer. (Fairclough 1992 s. 123)

Han urskiljer således tre faktorer där den första och den sista beror på kunskap om kontexten – ”så kan han väl inte säga heller”. Av situationen eller av vår kunskap om sändaren sluter vi oss till att det är ett ironiskt yttrande. Den andra faktorn ovan handlar om tydliga signaler i texten (eller talet). Den enda signalen han tar upp är dock citationstecken.⁸

Men är detta en tillräcklig förklaring? I den analyserade texten i denna undersökning finns inga citationstecken. Men även utan kunskap om kontexten blir man förbryllad och misstänksam mot texten. Det är något som inte stämmer. Att sen kunskap om kontexten ytterligare hjälper oss att förstå att texten är ironisk är en annan sak. Kontexten blir särskilt viktig om vi vill förstå meningen med texten. Faircloughs redogörelse av ironi ovan, liksom många andra textteoretikers, skiljer inte på detta: att uppfatta att texten är ironisk och att uppfatta vad texten vill säga egentligen. Dock finns en viktig skillnad: för att konstatera att en text är ironisk behöver man inte alltid ha kunskap om kontexten, men för att uppfatta vad den egentligen vill säga (alltså inte bara vad den inte vill säga) behöver man känna till desto mer.

Men Fairclough betonar alltså ironins intertextuella natur, ekot av en annan text eller en annan röst. I min analys av propositioner och presuppositioner ovan kunde jag också konstatera att den underliggande presuppositionen i textens olika ”ordboksartiklar” är att ”det finns människor som anser detta”. Jag hävdade också att skribenten i texten drar fram i ljuset och avslöjar de presuppositioner andra har gjort, genom att redovisa det resonemang som han anser ligger till grund för deras åsikter. Man kan också enkelt säga det som att han härmar och överdriver andras argument. Men fortfarande kvarstår frågan: ”Men hur kan man se att det är det han gör?”

⁸ Uttrycket ”scare quotes” betyder ungefär ’citationstecken runt en term eller ett uttryck som inte är citat’. Att sätta något inom citationstecken är ett sätt för författaren att frånsäga sig ansvaret för termen eller uttrycket.

6.2 Att inta en ironisk hållning

Hos Hellspong & Ledin räknas ironi upp som en av de ”sociala figurer” som hör till textens interpersonella struktur. Dessa stilfigurer markerar en hållning till det texten säger. Ironin fungerar som en inbäddad text och innebär att författaren härmar en annans röst. Det är en ”förställning som signalerar sin egen närvaro” (Hellspong & Ledin 1997 s. 183). Denna förklaring innebär ju att stildraget också har en intertextuell funktion. Men det är alltså ironin som hållning som betonas. Problemet med förklaringen av ironi här är att de signaler på förställningen som finns i texten inte alls tas upp. Man vet fortfarande inte hur det sker.

6.3 Ironi som trop

Retoriken är framför allt praktiskt inriktad. När man där diskuterar ironi gör man det som ett grepp att använda när man bygger upp sin text. Därför finns inte heller inom retoriken några hjälpmedel för att genomskåda om en text är ironisk eller inte. Men låt oss i alla fall se vad retoriken säger om ironi.

Ironi i retorisk mening betyder att man låtsas se något ur någon annans perspektiv, vanligtvis sin fiendes. Ironin räknas till troperna (ung. ’ersättningsuttryck’) och innebär alltså att man förställer sig och låtsas ta motståndarens perspektiv men på ett sådant sätt att åhöraren förstår hur orimligt eller upprörande det är (se t.ex. Johannesson 1998 s. 166 f.). Detta är naturligtvis mycket lättare att genomskåda i tal än i skrift, när man kan använda signaler som gester, tonfall och ansiktsuttryck.

Gustav von Schantz, författaren till texten jag analyserat, var som jag tidigare konstaterat skolad i retoriken. Och texten kan betraktas som ett skolexempel på hur tropen ironi kunde användas. Burman diskuterar, i sin avhandling om Kellgren, ironiska tal under slutet av 1700-talet. Hon konstaterar att ironin var en vanligt förekommande framställningsform inom vältaligheten (Burman 1988 s. 104 f.). I Kellgrens *Tal om Satiren* (sannolikt från år 1776) finns liksom i den här analyserade texten inte någon renodlat ironisk framställning. Ironi och allvar varvas på ett sätt som gör texten svår att analysera. Burman konstaterar bland annat att

motsättningen mellan talets höga stil och satiriska innehåll var avsett att ge ett löjligt intryck (Burman 1988 s. 109). På samma sätt skulle man kunna säga att motsättningen mellan ordboksskrivandets vetenskapliga och vederhäftiga karaktär och det satiriska innehållet i Schantz text åstadkom något liknande.

Detta leder oss över till nästa fråga. Vilka ledtrådar finns då i texten för att vi säkert ska uppfatta ironin?

6.4 Wayne C. Booth om ironi

Den amerikanske litteraturforskaren Wayne C. Booth gav 1974 ut *A Rhetoric of Irony* som förmodligen kan betraktas som ett standardverk på området. Han fastställer fyra viktiga egenskaper för ironier:

- Ironier är avsiktliga
- Ironier är dolda – de är menade att rekonstrueras med meningar som skiljer sig från de på ytan.
- Ironier är stabila, dvs. när en rekonstruktion av meningen har gjorts bjuds läsaren inte in att ytterligare underminera den.
- Ironier är finita – de rekonstruerade meningarna är begränsade. (Booth s. 5, min övers.)

Booth beskriver processen läsaren går igenom vid tolkandet av en ironisk text. Först måste läsaren förkasta den bokstavliga meningen, därefter prövas alternativa tolkningar eller förklaringar ut. I denna process gör läsaren ett antagande av författarens åsikter eller kunskaper och slutligen väljs en ny mening som gör texten meningsfull (Booth 1974 s. 10 f.). Detta sätt att se lämnar dock alltid öppet för en kritiker att ifrågasätta tolkningen. Läser vi då inte bara texten utifrån föreställningar om vad den vill säga, föreställningar vi har på förhand, och omtolkar den för att den ska motsvara våra förväntningar? Kanske går det inte att komma ifrån att det tredje steget i tolkningsprocessen, antagandet om att författaren inte kan ha menat detta eftersom han är den han är, är det avgörande. Men i det första steget, förkastandet av den bokstavliga meningen, finns också faktorer i texten som hjälper oss att se att det är ironiskt menat. Den här analyserade texten väckte genast mina misstankar, redan innan jag läst in mig på den historiska bakgrunden.

Booth går systematiskt igenom olika typer av ledtrådar i texten som gör att vi uppfattar en text som ironisk (Booth 1974 s. 49 ff.). Den första handlar om *direkt guidning från författaren*. En sådan direkt anvisning om att texten ska läsas ironisk kan ligga i *titeln*. Titeln kan vara en inbjudan till en viss sorts läsning som innebär att läsarens beredskap höjs för att leta efter alternativa meningar. Också *motton* kan vara en direkt anvisning – i litterära texter används motton ibland just för det ändamålet.

En annan ledtråd är *medvetna felaktiga påståenden*. Skribenten kan påstå saker som han/hon vet att de flesta vet är felaktiga. Som exempel nämner Booth att blanda ihop populära uttryck, att medvetet förvränga historiska fakta, att säga något som strider mot allmänt spridda uppfattningar och konventioner.

Den tredje ledtråden handlar om *faktakonflikter inom texten*. Detta menar Booth är vanligt i ironiska essäer. Då går det oftast till så att en sannolik, men falsk, röst introduceras i texten. Efter hand blir rösten alltmer motsägelsefull och slutligen introduceras ”den riktiga” rösten på slutet och avvisar allt den första rösten sagt.

Stilbrott är också en ledtråd. Om ett stilbrott ska fungera som en ledtråd för ironi beror på läsarens förmåga att uppfatta stilskillnaden och baseras på kunskaper om olika alternativa normer. För att ledtråden ska fungera för en historisk text krävs dock långtgående kunskaper om vilka läsarna var, vilka kunskaper de hade, hur textsituationen var och vem författaren var.

Den femte och sista ledtråden inom texten handlar om en *konflikt mellan åsikter* – mellan de åsikter som uttrycks och de åsikter vi har och misstänker att författaren har. Hit räknar Booth till exempel ologiska resonemang. Men också här försvåras ju tolkningen av ett större avstånd i tid mellan textproducent och mottagare. Vi vet inte säkert idag hur författaren egentligen tänkte.

När texten inte tydligt ger ledtrådar, konstaterar Booth, så måste vi leta i leta i kontexten (Booth 1974 s. 76). Vi måste fråga oss vem författaren är, vad han/hon skrivit tidigare, vad som var förhärskande åsikter, om det är sannolikt att författaren är ironisk osv. Dock kräver några av ledtrådarna inom texten ovan också kännedom om kontexten, om författaren, om textnormer osv. Men att bevisa att texten är ironisk är svårt hur man än går till väga! Om man ser ledtrådarna och rekonstruerar

verket ger det en mening – annars inte. Längre kan man kanske inte komma?

6.5 Spridda ord och laddade meningar. Diskussion av en ironisk text

Vad är det som gör att jag läser Gustav von Schantz text *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* som en ironisk text? Ja, jag har under analysens gång varit förbryllad över texten och letat efter sätt att tolka den. Jag hittade ingen förklaring när jag tittade på textens teman och propositioner, ingen när jag tittade på verbprocesser. Jag föll ofta tillbaka på konstaterandet att ”det är ironiskt, men hur kan jag veta att det är ironiskt”. Jag tyckte mig komma något viktigt på spåret när jag tittade på textens olika delar enligt en retorisk modell: exordiet och propositionen uppfyllde inte sin funktion helt, syftet var oklart och författaren genomförde inte vad han sa i början att han skulle göra i texten. Det fanns också en diskrepans mellan inledning/avslutning och resten av texten i hållning och åsikter. När jag analyserade olika dispositionsmönster kunde jag konstatera att texten innebar en brytning mellan olika genrer, jag fann drag både av genus demonstrativum, genus deliberativum och den katalogartade ordbokstexten. Detta kunde kanske vara något som gjorde att jag uppfattade texten som ironisk? Slutligen förbryllades jag av det omvända sättet att argumentera, där skribenten snarast trängde in sig själv i ett hörn. Utan en jämförelse med retorikens argumentationsmodell hade jag inte sett detta så tydligt. Men det verkade utan tvekan vara ett ironiskapande grepp.

För att få grepp om texten och förstå den har alla analysmetoder varit till nytta. Och även om jag redan utan bakgrundskunskaper anade att texten var ironisk så var det tydligt att jag måste lära känna kontexten för att faktiskt förstå ironin. Med Booths analysverktyg har jag ytterligare kunnat befästa min tolkning av textens ironi.

Till att börja med så finns en direkt anvisning i Booths mening. Textens titel antyder ju faktiskt att det är en polemisk text. Det försynta ”Något om” kontrasterar också effektivt mot det burdusa ”Stora Ord och Tomma Meningar” .

Booths andra ledtråd handlar om medvetna felaktiga påståenden eller påståenden som strider mot allmänna uppfattningar. Det sistnämnda är naturligtvis i det här fallet fråga om kunskap om kontexten. Och det var inte politiskt korrekt att i en tid när vissa debattörer till och med krävde allmän rösträtt hävda att ”hopen” endast är att betrakta som ”den första klassen af de hemtamda djuren” (s. 8). Och inte heller följande citat kan nog anses vara en allmän uppfattning:

En man, som varit med i världen, bivistat åtskilliga samqväm och klubbar, spelt någon rol på politikens eller policiens skådeplats, bättre eller sämre, blifvit känd och omtalt, lika mycket för hvad, hvem skulle neka en sådan man titeln af *upplyst*? Dertill synes dock fordras, att han bör hafva talang att på vederbörliga ställen tala högljudt öfver Politiska ämnen; ty blott att han uppträder som Talare, så bevisar det att han äger *Upplysning*. (s. 6 f.)

Den tredje ledtråden handlade om faktakonflikter inom texten. Jag har redan nämnt hur jag reagerade på att det var helt olika karaktärer på inledning/avslutning och resten av texten. Så klagar skribenten i inledningen på de ”Pigméer i begrepp och kunskaper” som när de talar på klubbarna låter som ”Herculer”. Ovanstående citat visar hur det ser ut inne i texten. På ett annat ställe i texten förklarar skribenten att politiska beslut som ”icke äga en vederbörlig autorisation af så djupe Politici [klubbpolitikerna, min anm.], kunna visst aldrig i längden bära sig”(s. 12).

När det gäller frågan om stilbrott så är det inte lika tydligt. Det finns visserligen en viss skillnad i karaktär på inledning/avslutning och resten av texten: de förra delarna har direkt läsartilltal och ett lugnare anslag. Det finns dock ett brott mot det förväntade, som snarare är att betrakta som brott mot genrekonventioner än ett regelrätt stilbrott: när skribenten säger sig göra ett utkast till en ordbok och sen inte alls har ordboksstil. Och som jag konstaterade i analysen av dispositionsmönster så bryts också genrerna genus demonstrativum och genus deliberativum. De läsare i samtiden som kände till skribenten reagerade troligtvis: han var mest känd för sina prisskrifter i just vältalighet. Först med statskuppen 1809 såg han sig föranledd att lägga sig i politiken. Och den position han var känd för var den moderate förnuftsmanens. Och detta för oss in på den femte ledtråden (konflikt mellan åsikter), som är svår att säga något om. Vi vet inte egentligen vad tidens läsare hade för åsikter eller kunskaper

om Schantz. Men Booth räknar även sådant som ologiska resonemang här, och jag har i analysen av argumentationen ovan visat att här finns en del ologiska slutledningar och cirkelresonemang.

Slutligen kan jag konstatera att arbetet med att förstå en gåtfull historisk ironisk text har fått mig att inse att den textanalytiska traditionen inom språkvetenskapen länge negligerat ironiska texter. Man har konstaterat att det är ironiskt och sagt något allmänt om det. Men inte mer. Kanske har man betraktat det som ett alltför "litterärt" grepp för att analyseras? Men ironi hör inte bara till historien – det används ännu idag inom till exempel politisk debatt. Och det är i högsta grad ett intressant grepp att studera, eftersom användningen av ironi inte bara avslöjar användarens egna uppfattningar utan också säger mycket om skribentens/talarens uppfattning om läsaren/lyssnaren. Ironier är som Hellspong & Ledin konstaterade en social figur, ett sätt att markera hållning. De är också, som Fairclough säger, ett intertextuellt drag i texter, de speglar tidigare texter/yttranden. Ironier kan vara, som retoriken säger, ett sätt att säga det motsatta till vad man menar, ett sätt att härma någon annan, t.ex. motståndaren. Men framför allt är ironi en förklädnad. Det är en förklädnad som aldrig helt låter sig avslöjas. För det enda man någonsin säkert kan veta är vad skribenten/talaren inte menar. Och därvid får man låta sig nöja.

7 Avslutning

Jag har i den här undersökningen tagit mig an en nästan 200 år gammal text. *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* är ett politiskt inlägg, som är anonymt och som förvirrade mig. Men ändå framstod inlägget redan vid första genomläsningen som ironiskt. Vad krävdes för att förstå textens mening? Jag har trevat mig fram och låtit belysa texten ur olika perspektiv, och de problem jag stött på handlar framför allt om ironin.

Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken gavs ut i ett turbulent skede av svensk historia. Efter statskuppen 1809 var den offentliga debatten i politiska, sociala och kulturella frågor intensiv. Man arbetade för tryckfrihet och man talade för det allmänna bästa. Deltagarna i debatten var den borgerliga offentlighet som var i full färd med att etableras. Aktörerna på den nya arenan såg sig gärna som språkrör för eller uppfostrare av en tänkt allmänhet. Det är i det här sammanhanget den analyserade texten bör ses. Texten tematiserar i själva verket den offentliga arenans diskussioner och aktörer. Men den gör det på ett förvirrande och ironiskt sätt. Skribenten säger sig vilja bidra till en möjlig ordbok för politiken, men istället gör han med utgångspunkt från orden korta ironiska och överdrivna utläggningar om storordade klubbpolitiker och om de diskussioner som förs i politiken.

I den del av analysen som inspirerats av diskursanalysen kunde jag konstatera att stilen är ledig, enkel och talspråklig. Texten är snarast överdrivet explicit: absurda resonemang redovisas och framstår i hela sin obehaglighet. Verbprocesserna är oftast statiska, men i mån de uttrycker handling så är det klubbpolitikerna och filosoferna som framstår som de handlande, medan allmänheten är de upplevande. Påståendesatser dominerar bland språkhandlingarna, som brukligt i resonerande texter, men det förekommer en del retoriska frågor och utrop i de ironiska utläggningarna. I den lexikogrammatiska analysen kunde jag konstatera att det rent språkligt finns skillnader mellan inledningen och avslutningen,

där skribenten kliver fram och talar till allmänheten, och resten av texten, där skribenten istället hänger sig åt ironiska utläggningar.

En helt annan infallsvinkel fick jag i den retoriska analysen. Texten går inte att enkelt hänföra till någon av retorikens olika genrer, utan vacklar mellan olika dispositionsmönster: genus deliberativum, det rådgivande politiska talet, genus demonstrativum, det hyllande eller häcklande talet och slutligen den katalogartade ordboksgenren. Syftet med texten är också vagt formulerat i textens introduktion. Denna vaghet tolkade jag som en egenskap som öppnar för en ironisk tolkning av texten, skribenten driver inte bara med sitt ämne utan även med genrerna. Dock bygger skribenten nogsamt upp förtroende i inledning och avslutning genom att framstå som en ödmjuk man. Han har inte bara för avsikt att driva med den politiska arenans aktörer, utan vill också mana till eftertanke och lugn.

Den retoriska bevisningen tycks på ytan fungera som i det demonstrativa talet, som ett antal exempel på (absurda) resonemang i politiken (men i ett demonstrativt tal exemplifieras en enskild persons dygder eller brister). En näranalys av argumentordningen i ett stycke gav ett intressant resultat: Skribenten bedriver ett slags omvänd argumentation som innebär att han agerar en ganska dålig försvarare av sina åsikter och som resulterar i att han tränger in sig själv i ett hörn för att avsluta med ett vildsint exclamatio som enda utväg. Detta tyder också på att texten bör tolkas ironiskt.

Går det att förstå texten utan att göra en analys av textens ironianvändning?, frågade jag mig i inledningen av denna uppsats. Svaret blir tvekande. Att förstå ironi 200 år senare är svårt. Men för en analys av textens ironianvändning saknade jag bra redskap. Varken i diskursanalysen eller retoriken hittade jag tillräcklig hjälp. Istället fick jag vända mig till Wayne C. Booth och hans fem ledtrådar för att en text ska uppfattas som ironisk. Med vägledning av dessa kunde jag konstatera att redan titeln *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* är en ledtråd som aktiverar läsarens beredskap för att hitta alternativa tolkningar. Skribenten gör också absurda påståenden, som strider mot allmänna uppfattningar i tiden. Det är en annan ledtråd. Det finns också inkonsekvenser, särskilt mellan inledning, avslutning och resten av texten, som tyder på ironi. Detta korresponderar med de textuella skillnader jag nämnt ovan. Vacklan mellan olika genrer och brottet mot den förväntade

ordboksstilen leder till stilbrott. Och också stilbrott är enligt Booth något som gör att läsarens beredskap för att tolka något ironiskt ökar.

Booth talar om ledtrådar. Och det finns ledtrådar, mer eller mindre explicit i texten. Man kan naturligtvis också leta ledtrådar i kontexten. Går det att säkert konstatera att en text är ironisk utan att känna till kontexten? Frågan är inte helt enkel. Att bevisa ironi är alltid svårt. Till syvende och sist handlar det om att texten inte blir meningsfull om man inte läser den ironiskt. Men man kan ana det, med hjälp av ledtrådarna jag gått igenom ovan. Jag anade det, utan att veta att författaren till texten var Gustav von Schantz, som i tiden var en känd skriftställare, prisad av Svenska Akademien, och som skrev ett flertal inlägg vid tiden för statskuppen för att mana till lugn, enighet och oegennyttia. Den kunskapen blev en bekräftelse på vad jag redan anat.

På frågan i inledningen om vilka särskilda krav en historisk text ställer på analysen för att förstås rätt så kan man alltså svara att det krävs både bakgrundskunskaper om historia och kommunikationssituation, och ett öppet och eklektiskt förhållningssätt i analysen. Man måste försöka se på texten både med den tidens ögon och med dagens. Man måste våga byta teoretiskt perspektiv inte bara en gång, utan flera.

Summary

This report is the second in the series *Svensk sakprosa* devoted to political pamphlets. This time, however, the perspective is somewhat different. Whereas the first report (no. 18, *Political pamphlets in the adolescence of the free word*) dealt with the character of five political pamphlets from 1766 to 1772 and investigated style, genre conventions and communication processes, this study focuses on one text, *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken* (“Something about Big Words and Empty Meanings in Politics”), from 1809. The study deals with problems of analysing historical and ironic texts and explores some tools available for this kind of text analysis. In doing so, both style and the communication process are considered, but here those aspects are not the main purpose of the analysis. The study is instead a kind of exploratory expedition through the text, with a few different theoretical perspectives being applied in the search for the adequate tools for analysing an ironic text that is 200 years old. During this exploration I try to find answers to the following questions: Is it possible to certify that the text is ironic without knowledge of the context? Is it possible to understand the text without analysing its use of irony? What specific qualities does a 200-year-old text require from the text analysis – and analyst – to be correctly understood?

The period 1809–1810 was a time of intense political debate in a turbulent Swedish society. The king, Gustav IV, was deposed in 1809 and a chaotic period with radical changes followed: war, a new king, a new government, a new constitution etc. The restrictions on print had been hard under Gustav IV, and by 1809 the conditions had already improved and the debate in pamphlets was radically increasing. The participants in this debate belonged to the emerging public sphere and were anxious to see themselves as spokesmen for or educators of the public at large. The analysed text in this study, *Något om Stora Ord och Tomma Meningar i Politiken*, is a part of this process. It deals with the

discussions and participants in the public sphere, but for a reader with no previous knowledge it is a confusing text. The writer says he wants to write a political dictionary, but instead of defining the words (*public, freedom, nation, etc.*) he speaks ironically and exaggeratedly about club politicians and discussions in the public sphere.

The first part of my analysis is inspired by the kind of discourse analysis proposed by Fairclough (1992) as well as the eclectic method for text analysis used by Hellspong & Ledin (1997). The style of the pamphlet is easy, simple and has a distinct oral character. The text is exaggeratedly explicit: absurd reasoning is described in detail and appears in its full unpleasantness. Linguistically, the text is not homogeneous. The introduction, as well as the conclusion of the pamphlet, where the author himself speaks directly to the reader, differs from the rest of the text. This feature possibly works as a hint to the reader that the pamphlet should be read as an ironic text.

In the second part of the analysis I turn to the old but still vigorous theory of rhetoric. Approaching the text from this angle has an advantage: it is a well-trying way of doing text analysis on a historical text. The text is not easily classified as one of the traditional rhetorical genres. Instead it seems to fluctuate between different patterns of disposition: *genus deliberativum*, *genus demonstrativum* and finally the genre of dictionaries. The purpose of the text is also vaguely spelled out in the introduction, which I interpret as a feature that opens up for an ironical interpretation of the text. The author does not only ridicule his subject, but also the genres themselves. He does, however, carefully establish the readers' confidence in him in the introduction and conclusion by appearing as a humble man who does not simply want to be ironic, but also to call for consideration and calm. The author argues in an interesting way: he acts as a poor defender of his ideas, which results in driving himself into a corner where he has no other alternative than to close the argumentation with a wild exclamation. Also this feature is a sign that the text should be seen as ironic.

The third part of this text analysis deals with the problem of irony. It is not an easy matter to understand such a tricky thing as irony 200 years after it was written. But in order to fully understand an ironic text it is necessary also to analyse its use of irony. While applying theories of discourse analysis and rhetoric, I found features in the text that worked as

signs to me that the text should be read as ironic. But I found no discussions of how to analyse irony, and no satisfying investigation of features that are typical of ironic texts.

Booth (1974) talks about *clues* to an “ironical reading” of a text. One clue to an ironical reading we find already in the title of this pamphlet. The title itself activates the reader and his readiness to find alternative interpretations. The writer also makes absurd statements in the text, which oppose the generally held opinions of those days. This is another clue. There are also inconsistencies, especially between the introduction, the conclusion and the rest of the text (corresponding to the above-mentioned differences in linguistic character), which work as clues to an ironical reading. The fluctuation concerning genres and the fact that the expected genre of dictionaries is not followed at all, leads to a crash in styles which is also, according to Booth, a clue.

Proving irony is always a difficult matter. Exploring what clues to irony a text offers is one way to go. Many of them rely on knowledge of the context, but not all. This means that even without this knowledge one can suspect that the text is ironic. But certainty is not easy to attain. And to fully understand a historical text, knowledge of the context is essential – it also requires an open mind and an eclectic point of view.

Bilaga: Lexikogrammatiska drag

Antal ord: 1000

Ord/MS: 17,9

Ord/MS, inledning + avslutning: 27,9

Subst.: 20,4 %

[Verbalsubst.: 1,3 %]

Pron.: 20,1 %

[1:a person: 1,2 %

2:a person: –]

Subst./Pron.: 1,01

Verb: 17,4 %

Particip: 0,1 %

Adjektiv: 6,4 %

Jag har räknat de första 1000 orden i texten, men ej rubriker.

Litteratur

- Berge, Kjell Lars (1991), Samtalen mellom Einar och Reiar: et symptom på tekstnormendringer i 1700-tallets skriftkultur?" – en socioteknologisk undersøkelse av en tekststyring. I: *Arkiv för Nordisk Filologi*. Lund
- Booth, Wayne C. (1974), *A Rhetoric of Irony*, The University of Chicago Press, Chicago and London
- Burman, Carina (1988), *Vältalaren Johan Henric Kellgren*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 23
- Bygdén, Leonard (1906-1915), *Svenskt Anonym- och pseudonym-lexikon*, II, Uppsala
- Fairclough, Norman (1992), *Discourse and Social Change*. Cambridge & Oxford: Polity Press
- Gustafsson, Anna (1998), *Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder. En textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766-1772)*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, 18. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet
- Habermas, Jürgen (1984), *Borgerlig offentlighet*, Lund (3 uppl. 1998, ty. orig. 1962)
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997), *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund
- Johannesson, Kurt (1998), *Retorik eller konsten att övertyga*. 2 uppl. Stockholm
- Mårtensson, Eva & Svensson, Jan (1988), *Offentlighetsstruktur och språkförändring*. Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund, 14
- Peterson, Bo (1984), *Yppighets Nytt och Torftighets Fägnad. Pamflettdebatten om 1766 års överflödsförordning*. I: *Historisk tidskrift* 1984, Stockholm

- Rosengren, Cecilia (1999), *Tidevarvets bättre genius. Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*. Stockholm/Stehag
- Rydstedt, Rudolf (1993), *Retorik*. Lund
- Svenska Akademiens Ordbok* (1893 ff.). Lund
- Svenskt Biografiskt Lexikon* (1883) N.F. 9, Örebro
- Svensson, Jan (1997), *Fattigvårdens texter – en studie av den socialpolitiska diskursen i Sverige under 1700- och 1800-talet*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, 9. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet
- Teleman, Ulf (1974), *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lund
- Torbacke, Jarl (2000), Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830). I: *Den svenska pressens historia I. 3*, Stockholm
- Vegesack, Thomas von (1995), *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm